

Zwarte Dood

Massale

Het jaartal 1348, 650 jaar geleden, moet wel het meest rampzalige jaar uit de wereldgeschiedenis zijn. In dat jaar begint zich in razend tempo een afschuwelijke besmettelijke ziekte vanuit Azië over Europa te verspreiden. Eén derde van de wereldbevolking in de tot dan toe bekende wereld is er volgens schattingen aan bezweken. De 'Gadoot' werd de ziekte in onze streken genoemd, of 'de Grote Sterfte'. In latere eeuwen verschijnt in geschriften ook de naam Zwarte Dood. De officiële naam is: de pest. Niemand wist waar de ziekte vandaan kwam en hoe zij genezen kon worden. De pest trok een spoor van verderf, angst, wanhoop en extreme moedeloosheid door Azië en Europa. Het leven was lamgelegd, decennia lang.

TEKST: MARLIES HAGERS

In 1346 deed in Europa al het gerucht de ronde over een verschrikkelijke plaag die in China was ontstaan en die over India en Perzië, Mesopotamië, Syrië, Egypte en heel Klein-Azië was verspreid. Volgens die geruchten was India ontvolkt en waren grote gebieden bedekt door lijken. Toch voelden de mensen zich in Europa niet bedreigd. Ze hadden geen idee van het bestaan van besmettelijke ziekten. Misschien voelden ze wel opluchting. Want hoewel er rond die tijd een levendige handel bestond tussen Europa en het Midden- en Verre Oosten, leefde er tegelijkertijd angst voor de woeste veroveringsdrift van de Mongolen uit het verre China. Of Tartaren, zoals ze in Europa meestal genoemd werden.

Bitter is dan ook het verhaal over de bewoners van het havenstadje Kaffa aan de Zwarte Zee. De stad werd in de herfst van 1347 wekenlang door de Tartaren belegerd en leek reddeloos verloren. Maar op een goede morgen zagen de bewoners van Kaffa tot hun verbazing dat het Tartarse kamp werd opgebroken. Men viel elkaar om de hals en riep: 'God heeft een wonder laten gebeuren!' Natuurlijk gingen de bevrijde inwoners een kijkje nemen in het verlaten vijandelijke kamp. En daarmee bezegelden ze hun eigen vreselijke lot. Want ze troffen honderden onbegraven doden aan, die een verschrikkelijke stank verspreiden. Niemand raakte de doden aan, maar de pest deed toch zijn werk. Diezelfde dag al kregen inwoners van Kaffa de eerste verschijnselen: gezwollen in hun oksels en liezen.

De dodelijk geschrokken inwoners van Kaffa kropen weg in hun

huizen. Als ze geld hadden vluchtten ze, met de pest op hun hiel. Dat kon over land, maar ook over zee. Italiaanse kooplieden uit Genua hadden in Kaffa een handelspost en in de haven lagen altijd veel schepen. Zo kon het gebeuren dat in oktober 1347 een Genues schip uit Kaffa binnendreef in de haven van Messina op Sicilië, met vrijwel uitsluitend lijken aan boord. Zo drong de pest Europa binnen.

Kwaadaardige knobbel

Op het kaartje (blz.30) kun je zien hoe snel de epidemie zich over Europa heeft verspreid. Waar de ziekte is ontstaan weten de historici niet precies. Maar het is wel zeker dat de pest ook in het Verre- en Midden-Oosten miljoenen slachtoffers gemaakt heeft. In Europa schat men het aantal doden in vijf jaar tijd op rond de 20 miljoen, en dat moet ongeveer éénderde deel van het totale aantal inwoners geweest zijn. De pest kon des te harder toeslaan, omdat er vanaf 1325 nogal wat misoogsten waren geweest. Veel mensen hadden jaren achter elkaar honger geleden. Hun weerstand was nihil.

De ziekte had een akelig verloop. Als iemand besmet was kreeg hij eerst grote bulten in de lymfeklieren, in de hals onder de oksels en in de liezen, gevolgd door hoge koorts en ijlen. Wie sterk genoeg was om deze fase te overleven, moest daarna het doorbreken van de bulten meemaken, wat ontzettend pijnlijk was. Over het hele lijf begonnen puisten op te komen en er verschenen zwarte vlekken op de huid door inwendige bloedingen. Een

Dood verlamde Europa

sterfte door de pest

Weish klaaglied beschrijft de ziekte zo: 'Ik zag de dood in ons midden komen als zwarte rook, een plaag die het leven van de jonge mens afsnijdt, een geestverschijning opdoemend uit het niets die geen genade toont voor een mooi gelaat. Wee mij voor de knobbel in de oksel! Hij brandt verschrikkelijk ... een kop die pijn veroorzaakt en een luide kreet onlokt ... een pijnlijke, kwaadaardige knobbel ... Hij schroeit bevig als een brandende kool ... een smarten veroorzakend ding met een asgrijze kleur.'

Stapels lijken

De snelle en massale sterfte sloeg de mensen met stomheid. In alle ooggetuigenverslagen uit de steden en dorpen wordt verteld dat de zieken zo snel stierven dat er geen tijd was om hen te begraven. Elke morgen lagen de straten voor de huizen vol met stapels lijken die 's nachts door familieleden uit hun huizen waren gesleept. Inderhaast opgerichte doodgraversgilden - zoals de *Compagnie della Misericordia* in Florence - haalden de lijken op en gooiden ze in grote kuilen. Maar dikwijls stierven er zoveel mensen tegelijk dat de lijken dagenlang in de straten lagen te rotten.

Het waren gruwelijke en mensonterende toestanden en de mensen raakten er emotioneel door afgestompt. Vele kroniekschrijvers vertellen over de schandalige manier waarop de lijken werden behandeld. En dat gold nog erger voor degenen die nog leefden. Uit angst voor besmetting werden doodzieke mensen aan hun lot overgelaten. De Italiaanse schrijver Boccaccio

schrijft in de inleiding van zijn beroemde boek *Decamerone*: 'Mensen schuwden elkaar ... familieleden bewaarden afstand, broeders lieten elkaar in de steek en vaak werd een man door zijn vrouw verlaten; ja zelfs nog erger en nauwelijks te geloven, er waren vaders en moeders die hun eigen kinderen aan hun lot overlieten, zonder verzorging en zonder dat er iemand naar hen omkeek, alsof het vreemden waren.'

Kroniekschrijvers vertellen beeldend over de pijn, de angst en de eenzaamheid waarmee de zieken de dood tegemoet moesten zien. Dikwijls, en dat was voor middeleeuwers onverdraaglijk, zonder dat voor hen gebeden waren gezegd en zonder voorzien te zijn van de laatste sacramenten. Vandaar dat paus Clemens VI bepaalde dat ieder die door de pest was gestorven automatisch vergeving zou krijgen voor zijn zonden, zodat de zieken tenminste in vrede konden sterven.

Toorn van God

De middeleeuwse medische kennis schoot hopeloos tekort. Men wist niet waar de ziekte door veroorzaakt werd en al helemaal niet hoe zij voorkomen of bestreden kon worden. Nu weten we dat de pest in twee vormen voorkwam: een die door aanraking werd verspreid, en een die overgebracht werd via infectie van de luchtwegen. Ratten en vlooien die op ratten zitten, waren de boosdoeners, zij droegen de bacillen bij zich. Maar in de veertiende eeuw hadden de mensen daar geen idee van. Ratten waren een doodnormaal verschijnsel in de straten en de huizen za-

Sneller dan hun graven konden worden begraven worden slachtoffers van de pest in Doornik onder de grond gestopt. Uit de prent blijkt dat in Doornik de mensen nog de luxe hadden in kisten begraven te worden. Op veel andere plaatsen werd zoveel moeite op den duur niet meer gedaan. De doden werden dikwijls met velen tegelijk in grote kuilen gegooid.

ten vooral in de zomer vol met vlooien. Lastig, maar niet onoverkomelijk vonden de middeleeuwen. Aandacht voor hygiëne was er nauwelijks. Waarom zou dat ook, als je geen idee had dat een gebrek aan hygiëne ziektes kon veroorzaken?

Over de oorzaak van de pest bestonden de wildste theorieën. Een verwoestende aardbeving, zwavelachtige dampen uit het binnenste der aarde, een reusachtige strijd tussen de planeten en oceanen, van alles werd er bij gehaald. Gentile da Foligno, een beroemde arts uit Perugia, kwam er nog het dichtste bij met zijn verklaring dat de besmetting via de ademhaling werd overgebracht. Maar omdat hij geen idee had van bacillen, die niet met blote oog te zien zijn, geloofde hij dat de lucht werd bedorven door invloeden van de planeten.

Voor het grote publiek was er echter maar één verklaring mogelijk: de toorn van God. Deze ziekte moest wel een straf zijn voor het zondige leven van de mens, de uitdrukking van Gods teleurstelling over zijn eigen schepping. Vanzelfsprekend werd er geprobeerd om Gods toorn te keren. Veel stadsbesturen gingen alles wat God verboden had, strafbaar stellen: vloeken, drinken, gokken, hoereren, overspel plegen. En overal werden boetprocessies georganiseerd. Soms duurden die wel negen dagen. Op blote voeten liepen de boetelingen, gehuld in zakken en bestrooid met as. Soms waren zij zo fanatiek dat ze zich de haren uit het hoofd trokken of zichzelf op het blote bovenlijf met zwepen tot bloedens toe sloegen.

Levend ingemetseld

Ook werd er een hoop onzin verteld over manieren om de ziekte te voorkomen of te genezen. De medische faculteit van

Parijs gaf in een rapport van oktober 1348 een aantal adviezen: 'Geen pluimvee eten, geen speenvarken, geen oud rundvlees, in één woord geen vet vlees ... Het is zeer gevaarlijk gedurende de dag te slapen ... maar ook 's nachts uit te gaan tot drie uur in de morgen, wegens de dauw. Hoedt u voor vis en voor te veel beweging, draag warme kleding en kook niets in regenwater. Olijfolie is verderfelijk en dikke mensen moeten zonnebaden nemen. Toorn, dronkenschap en baden zijn gevaarlijk, evenals droefgeestigheid. Vooral de omgang met vrouwen is dodelijk; dat er geen bijslaap zij en dat niemand bij een vrouw in bed slape.' Een serie warrige en inconsequente raadgevingen, die mooi illustreert hoe onmachtig men tegenover deze gruwelijke ziekte stond.

In sommige steden had een radicale, maar zeer onmenselijke aanpak enig succes. De meedogenloze heersers in Milaan bijvoorbeeld lieten bij de eerste tekenen van besmetting huizen met zieke en gezonde bewoners en al dichtmetselen. In het Duitse Neurenberg werd een heel programma opgesteld, dat uiteindelijk de pest redelijk buiten de muren wist te houden: straten werden geplaveid en schoongehouden, afval werd naar ver buiten de stad afgevoerd, en mensen kregen zelfs geld als ze zich elke dag in openbare gelegenheden kwamen wassen.

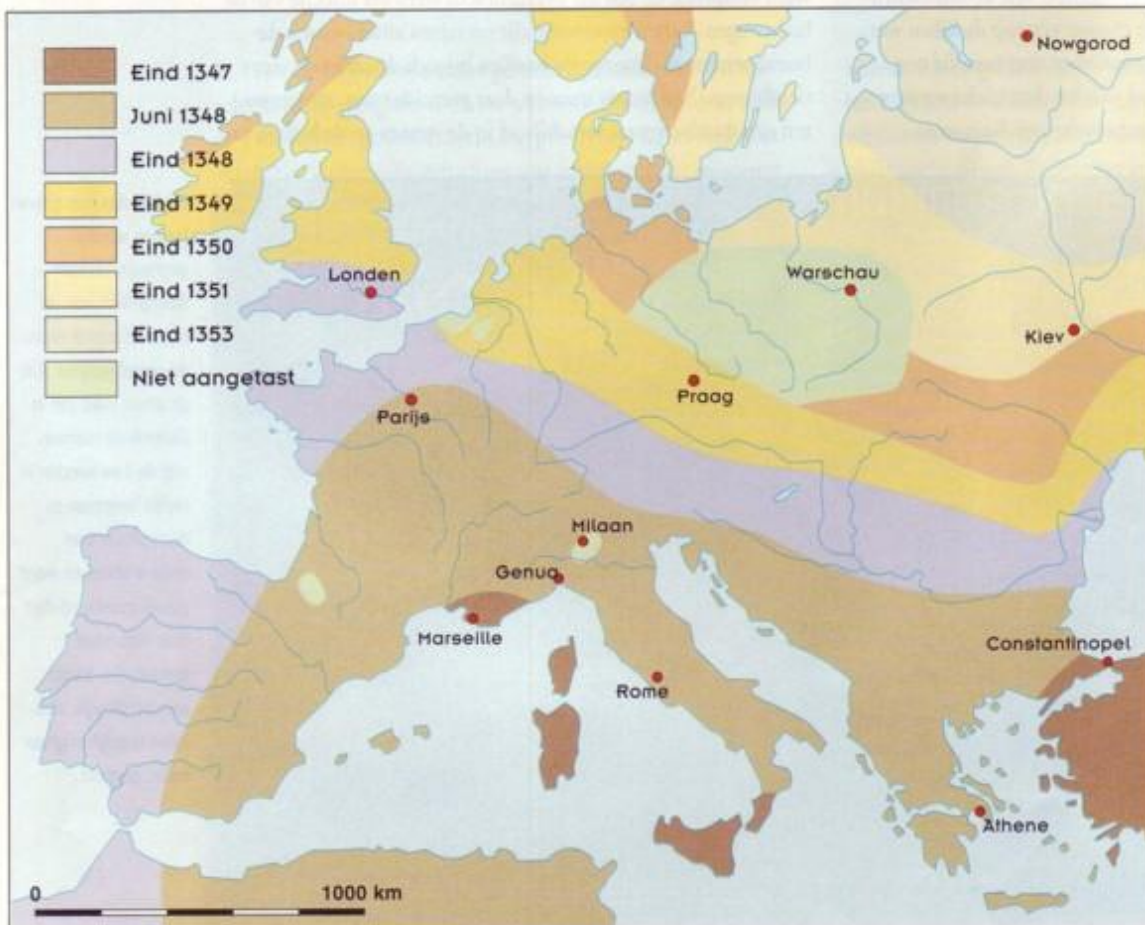
Jodenhaat

Maar de mensen bleven behoefte houden aan een verklaring voor Gods woede. Want zolang ze die niet kenden, zou het immers nooit ophouden? Een eeuwenoud mechanisme trad in werking: er moest een zondebok gevonden worden. Niet alle mensen konden zo slecht zijn. Wie, o wie had de woede van

God zo weten aan te wakkeren? In de ogen van de middeleeuwen was er geen twijfel mogelijk: het moesten de joden zijn, de christenmoordenaars. De pest veroorzaakte een gruwelijke jacht op de joden.

In het begin deed men nog een schamele poging de joden officieel te berechten en ze op de pijnbank te laten bekennen dat zij de lucht en het water hadden vergiftigd. Later werd de schijn niet eens meer opgehouden en werden hele joodse gemeenschappen uitgemoord. Meestal werden ze in grote houten barakken samenge-dreven en levend verbrand. Paus Clemens VI deed enkele vergeefse pogingen om het moorden te stoppen door er steeds weer op te wijzen dat de joden de schuldigen niet konden zijn, omdat zij net zo goed ziek

Verspreiding van de pest in Europa.

De pest werd gezien als een straf van God voor het zondige leven van de mensen. Om Gods toorn af te wenden, werden boetprocessies gehouden. Er bestond zelfs een bijzondere groep van boetelingen, de flagellanten. De leden ervan liepen met ontbloot bovenlijf door de straten en sloegen zichzelf tot bloedens toe met zwepen.

werden en stierven aan de pest. Maar de volkswede was niet te keren. Veel stadsbesturen deden er ook geen moeite voor. Ook al niet omdat de joodse gemeenschappen dikwijls bezittingen hadden die nu zonder meer onteigend konden worden.

Zwarte eeuw

De pestedemie had grote gevolgen voor Europa en voor de contacten van Europa met 'de buitenwereld'. De economie die nogal gebloeid had sinds de dertiende eeuw, raakte volledig ontwricht. Ook op het platteland had de pest huisgehouden. Er waren geen boeren meer om het land te bebouwen. Na de pest kwam de hongersnood. De mensen waren zo apathisch dat het zeer veel jaren kostte om de landbouw, de nijverheid en de handel weer enigszins op gang te krijgen.

Vóór de pestepidemie had er in Europa een levendig contact bestaan met de islamitische wereld en die van het Verre Oosten.

Na de epidemie was dat in één klap verdwenen. Het Mongoolse Rijk viel uiteen en in Azië vestigden de Chinezen hun Ming-dynastie. Maar die wereld bleef voor Europa gesloten, want de Chinezen waren ervan overtuigd dat de pest juist vanuit Europa in hun streken was beland. Dichterbij veroverde de Turkse Osman I een groot deel van de Arabische wereld en stichtte zijn Osmaanse Rijk. Ook daar gingen de grenzen dicht.

In Europa was het verlies van zoveel mensen op alle fronten voelbaar. De hele veertiende eeuw bleef er een tekort aan arbeidskrachten, onderwijzers en lagere geestelijken die de ontredderde bevolking misschien hadden kunnen leiden. De Zwarte Dood liet een sfeer van angst en pessimisme achter. Maar ook van losbandigheid. Mensen stonden vijandiger tegenover elkaar dan vroeger. De solidariteit was weg. Pas in de vijftiende eeuw, toen er niemand meer leefde die de Zwarte Dood had ontmoet, kwam Europa weer tot leven.

V R A G E N E N O P D R A C H T E N

De moderne mens

De Amerikaanse historica Barbara Tuchman schrijft in haar boek *De waanzinnige 14de eeuw*:

'Degenen die de pest hadden overleefd, die er niet aan ten onder waren gegaan maar er evenmin beter door waren geworden, konden geen goddelijk doel ontdekken in de pijn die zij hadden geleden. Gods wegen waren meestal mysterieus, maar deze kwelling was te verschrikkelijk geweest om zonder vragen te kunnen worden aanvaard. Als een ramp van dergelijke afmetingen, de dodelijkste die men ooit had gekend, slechts een zinloze daad van God was of wellicht helemaal niet Gods werk, dan waren alle zekerheden van een gevestigde orde op niets gebaseerd. Het brein dat zich openstelde voor deze vragen kon ze nooit meer uitbannen. Toen de mensen eenmaal de mogelijkheid tot verandering in een gevestigde orde voor ogen hadden, kwam het einde van een tijdperk van onderworpenheid in zicht; de ommekeer naar een individueel bewustzijn lag in het verschiet. In zoverre is de Zwarte Dood wellicht het onofficiële en niet als zodanig erkende begin van de moderne mens geweest.'

V R A G E N

1. Op welke ommekeer in de mens doelt Barbara Tuchman? Leg in je eigen woorden uit.
2. Hoe wordt de nieuwe periode genoemd waarop zij doelt? Wat zijn de algemene kenmerken van deze periode?
3. Waarom is dit een standplaatsgebonden interpretatie?